

Artur Rogalski (Siedlce)

Wybrańcy z Ziemi Łukowskiej. Część 2. Kąkolewnica, Ruska Wola i Żakowa Wola

1. Wstęp

Pod koniec 2001 r. autor opublikował w „Pracach Archiwalno – Konserwatorskich” zestaw źródeł do dziejów wybrańców z Trzebieszowa i sygnalizował problemy związane z historią instytucji piechoty wybranieckiej w ziemi łukowskiej¹.

Obecny artykuł jest drugim w kolejności dotyczącym wybrańców tego regionu. Zadania niniejszej publikacji pozostały takie same jak uprzednio – edycja przywileju królewskiego oraz przedstawienie różnych aspektów funkcjonowania rodzin żołnierzy chłopskich – tym razem w miejscowościach dawnej dzierżawy kąkolewnickiej: Kąkolewnicy, Ruskiej Woli i Żakowej Woli.

Podstawą źródłową edycji jest przywilej dla wybrańców ziemi łukowskiej² wystawiony przez Augusta III w 1757 r., zachowany w zbiorze

¹ A. Rogalski, *Wybrańcy z Trzebieszowa. Przywileje Michała I Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego dla żołnierzy chłopskich z ziemi łukowskiej*, „Prace Archiwalno – Konserwatorskie”, z. 12, Siedlce 2001, Publikacja ta, oparta jedynie na źródłach pochodzących z Muzeum Regionalnego w Łukowie, wymagała poszerzenia o materiały przechowywane we właściwych archiwach (AP w Siedlcach i AP w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim, dalej: APL O/Radzyń). Konieczne były także uzupełnienia bibliograficzne i liczne poprawki merytoryczne. Autor ma zamiar złożyć artykuł ponownie do druku w przedrukowanej i poprawionej wersji pt. *Wybrańcy z Ziemi Łukowskiej. Część 1. Trzebieszów*.

² Przywilej Augusta III wydany został dla wybrańców tenuty kąkolewnickiej (obejmującej Kąkolewnicę, Ruską Wolę i Żakową Wolę), a także terenów starostwa łukowskiego – Trzebieszowa (który okresowo należał do tenuty kąkolewnickiej) oraz Krynki (obecnie Krynka Łukowska). W niniejszym tekście pomijamy Trzebieszów opisany w artykule *Wybrańcy z Trzebieszowa...* oraz Krynkę, która opisana będzie wraz z innymi miejscowościami starostwa łukowskiego.

dokumentów księgi hipotecznej *dóbr ziemskich narodowych Kąkolewnicy*³. Kilka innych dokumentów i aktów zachowanych w zbiorze dokumentów rzeczowej księgi (plenipotencja wybrańców dla patrona Pękosławskiego z 1826 r., *Akt podawczy dóbr Kąkolewnica* z 1835 r., *Akt wiadomości publicznej* z 1826 r.) dorzuca nieco informacji na temat liczby rodzin dzierżących wybraniectwa oraz zmian własnościowych gruntów wybranieckich na przełomie XVIII i XIX w. Ponadto na podstawie księgi umów KHK można prześledzić proces udowadniania praw do wybraniectw przy pierwiastkowej regulacji hipotecznej w województwie podlaskim.

Jak widać z powyższego materiał źródłowy niniejszej edycji jest nieco skromniejszy w porównaniu z materiałem zachowanym po np. wybrańcach trzebieszowskich.

Szersze wprowadzenie do dziejów piechoty wybranieckiej wraz z zestawieniem źródeł drukowanych i opracowań (z których najlepszym pozostaje do dziś dzieło Jana Gerlacha *Chłopi w obronie Rzeczypospolitej*⁴) znalazło się w poprzednim artykule (oraz jego poprawionej wersji), do których autor pozwala sobie odesłać czytelnika.

Publikacja niniejsza stanowi przyczynek do wspomnianej pracy J. Gerlacha. Poszerza zawarte w niej informacje dotyczące ziemi łukowskiej. Bazując jednak przede wszystkim na źródłach zawartych w aktach hipotecznych nie wyczerpuje zagadnienia⁵.

³ APL O/Radzyń, Hipoteka w Radzynie Podlaskim, Księga hipoteczna dóbr ziemskich narodowych Kąkolewnica 1826-1999, sygn. 202, (dalej: KHK 202), patrz: Aneks nr 1.

⁴ J. Gerlach, *Chłopi w obronie Rzeczypospolitej. Studium o piechocie wybranieckiej*, Lwów 1939.

⁵ W przedmowie do swojej pracy J. Gerlach sygnalizował zamiar sporządzenia wykazu wszystkich wsi wyprawiających wybrańców, zamiar ten okazał się nie wykonalny z braku danych dla niektórych województw. Autor ma nadzieję, iż publikacje niniejsze pozwolą zamierzenie to – choć w minimalnej części – wykonać. Dla uzyskania pełnych informacji dotyczących wybrańców dóbr kąkolewnickich z braku akt grodzkich łukowskich, należałoby poddać kwerendzie lustracje małopolskie i woj. lubelskiego z lat: 1602, 1616, 1627, 1654, oraz być może księgi referendarii koronnej z końca XVII i XVIII w. Sumariusze ksiąg referendarskich (*Księgi Referendarii Koronnej z czasów saskich T. I (sumariusz 1698-1732) i II (sumariusz 1735-1763)*, oprac.: M. Woźniakowa, Warszawa 1969-1970) nie wymieniają jednak znanych nam nazwisk wybrańców wśród nazwisk powodów i pozwanych pochodzących z dóbr kąkolewnickich. W niektórych przypadkach gdy dzierzawca pozywał całe gromady z powodu „*uchylania się od należnych czynszów, danin [...], robocizn, pustoszenie lasów, wypasanie łąk i zboża*” etc. etc., lub gdy sam był pozywany w imieniu gromady o bezprawne pobieranie opłat i blokowanie różnorodnych praw można domyślać się że wybrańcy współdziałali z gromadą w obronie swych praw.

2. Wybrańcy dzierżawy kąkolewnickiej w XVII i XVIII w.⁶

W czasie lustracji woj. lubelskiego w 1661 r. odnotowano, iż w Kąkolewnicy funkcjonuje włóka wybraniecka, na której *siedzi wybraniec, który [do lustracji] nie stanął, przywileju ani kwitów z służby wojennej nie produkował*.

W Ruskiej Woli włók wybranieckich było dwie. Jedna w 1661 r. pozostawała pusta, drugą używał Stanisław Zabłocki, który także nie stanął do lustracji.

W Żakowej Woli także istniała jedna włóka wybraniecka. Nieznany z imienia Dąbrowski, podobnie jak jego koledzy, do lustracji się nie stawił⁷.

Grunta wybranieckie tenuty kąkolewnickiej rychło zaczęły ulegać rozdrobnieniu. Po blisko 100 latach liczba osób osiadłych na łanach wybranieckich zwiększyła się kilkakrotnie – w przywileju Augusta III w każdej z powyższych miejscowości wymienia się już po kilka różnych rodzin korzystających z łanów wybranieckich. Każdy łan podzielił się w przeciągu tego okresu na cztery samodzielne gospodarstwa – maksymalną przewidzianą prawem liczbę⁸.

Od końca XVII do schyłku XVIII w. łany wybranieckie były w posiadaniu familii, których przedstawiciele wymienia przywilej Augusta III. Na przełomie wieków XVIII i XIX, w efekcie zmian własnościowych, w posiadanie dóbr wybranieckich weszły nowe rodziny.

Przez długi okres czasu (XVII – XIX w.) dzierżono wybraniectwa w rodzinach Dąbrowskich z Żakowej Woli, Grabianów i Puszców z Kąkolewnicy oraz Dąbrowskich, Kalinowskich, Pękałów i Szydłowskich i Tymozków

⁶ Wybrańcy z ziemi łukowskiej (a zatem także i tenuty Kąkolewnickiej) zostali po raz pierwszy wymienieni w *Regestrze tych PP rotmistrzów, co wybrańce wiodą z własnych dóbr JKr. Mości, którzy się w Brześciu Litewskim pisali A.D. 1581*. Rotmistrz powiatu łukowskiego Krzysztof Gojski miał dysponować oddziałem złożonym ze 120 ludzi, trzech *pacholąt szlacheckich (?giermków?)*, chorążego (w org. *propornik*) i dobosza (Gerlach jednak twierdzi, iż jeden powiat nie mógł dostarczyć aż tak dużej ilości żołnierza, por.: J. Gerlach: *op.cit.*, s. 144, przyp. 2.) Wybrańcy województwa lubelskiego brali udział w działaniach wojennych w 1600, 1601 i 1602 r. W *Konnotacji wójtostw, solectw i wybrańców we wszystkich in generis województwach i ziemiach Rzplitej (...)* z 1660 r. w ziemi łukowskiej odnotowano łącznie 26 wybrańców, patrz: Górski K., *Historia piechoty polskiej*, Kraków 1893, s. 26, 235-236.

⁷ *Lustracja Województwa Lubelskiego 1661*, wyd.: H. Oprawko i K. Schuster, Warszawa 1962, s. 73, 76-77

⁸ Ustawa z 1676 r. zabroniła osiadać na jednym łanie więcej niż czterem gospodarzom – *Encyklopedia Powszechna*, nakład S. Orgelbranda, t. 27, Warszawa 1867 r., s. 981.

(?Tymoszków?) o przywisku Kalinowski z Ruskiej Woli. Tak długie posiadanie dóbr wybranieckich w ręku jednej rodziny nie było oczywiście regułą. W 1661 wybrąncem w Ruskiej Woli był Stanisław Zabłocki – kolejne źródła nie wymieniają już tego nazwiska⁹, w XVIII w. wybrąncem w Kąkolewnicy był Wawrzyniec Zaleski, który pod koniec tegoż wieku sprzedał swoje grunta Łukaszowi Gomółce.

W Kąkolewnicy, w połowie XVIII w., łan wybraniecki podzielony był pomiędzy braci Mikołaja i Andrzeja Grabianów, Wawrzyńca Puszcza i Wawrzyńca Zaleskiego¹⁰. Część Puszcza uległa kolejnym rozdrobnieniom. W drugiej połowie XVIII w. przeszła w całości na syna Wawrzyńca – Franciszka, a podzielili ją między siebie jego synowie – Kazimierz i Paweł. Część łanu po Wawrzyńcu Zaleskim nabył pod koniec XVIII w. Łukasz Gomółka. Po Mikołaju Grabianie grunt odziedziczył jego brat Andrzej, a następnie jego syn Szymon. W połowie XIX w. część ta będąca w posiadaniu syna Szymona – Leona uległa podziałowi – w 1840 r. jej połowa przeszła na własność Jakuba Grabiana. Od początku XIX w. łan kąkolewnicki dzielił się już na pięć części.

Pierwotne dwa łany ruskowolskie, dzieliły się w połowie XVIII w. na osiem części, z których cztery pozostawały w rękach braci Szydłowskich: Pawła, Macieja, Walentego i Kazimierza, a pozostałe w rękach Bartłomieja Tymozki¹¹, Bartłomieja Dąbrowskiego, Antoniego Kalinowskiego i Andrzeja Pękali. Część Macieja Szydłowskiego nie posiadającego męskiego potomka przeszły prawdopodobnie w ręce jego córki, która wniosła je jako posag do małżeństwa z Pawłem Dąbrowskim, odziedziczył ją jej syn Jan¹². Część po Bartłomieju Dąbrowskim odziedziczył jego syn Ludwik po tym zaś córka Katarzyna, która wniosła je w posagu mężowi Mikołajowi Pejzio. Pozostałe części pozostawały do XIX w. w rękach wyżej wymienionych rodzin, przy czym, mimo, że formalnie stanowiły jedną całość często faktycznie pozostawały już w ręku kilku osób¹³. Dwa łany ruskowolskie od połowy XVIII do początku XIX w. podzieliły się na osiem części. Podział trwał dalej – od

⁹ Można zatem przypuszczać, że zmarł bezdzietnie, bądź nie posiadał męskich potomków, gdyż dobra w familiach wybranieckich przechodziły zgodnie z zasadą bliższości na synów, braci i (w kolejności) dalszych męskich krewnych. Wdowy otrzymywały dożywocie na połowie majątku, córki i siostry nie mogły dziedziczyć nieruchomości – patrz: J. Gerlach, op.cit., s. 214.

¹⁰ W księdze umów KHK 202, występuje forma – Zalewski.

¹¹¹ W przywileju Augusta III wymieniony jedynie z imienia bez nazwiska.

¹² Choć obowiązywały jeszcze – zdaje się – rozporządzenia zakazujące córkom wybrąnców dziedziczenia majątku, por. przypis nr 9.

¹³ Np. w *Akcie podawczym* wymienieni są jako korzystający wspólnie z jednej części Karol Główniak z Marcinem Szydłowskim.

1826 do 1840 r. z owych ośmiu części wydzielili się jeszcze dwie. Ich właścicielami byli przedstawiciele rodzin Kośmidrów i Głowniaków.

W Żakowej Woli nieznanymi z imienia Dąbrowski posiadali łąki wybranieckie już w XVII w. W połowie XVIII w. łąka ta podzielona była na cztery części – na trzech bytowali prawdopodobnie potomkowie owego Dąbrowskiego, bracia Antoni, Tomasz i Paweł, ostatnia zaś przeszła w ręce rodziny Dołęgowskich. W 1788 r. syn Tomasz Dąbrowskiego, Jakub, sprzedał swoją część Mikołajowi Dąbrowskiemu, zaś syn Antoniego Dąbrowskiego, Paweł – Adamowi Czabajowi. W 1817 r. Marcin Dołęgowski sprzedał swe grunta Bartłomiejowi Boraczyńskiemu¹⁴. Podział włości na cztery części utrzymał się do połowy XIX w.

Z braku źródeł trudno jest coś powiedzieć o stanie majątkowym gospodarstw wybranieckich tenuty kąkolewnickiej. Zważywszy na fakt zwolnienia od pańszczyzny, liczne uprawnienia i wolności, wydaje się, że nie był on najgorszy¹⁵. Niewątpliwie jest natomiast, że wybrańcy kąkolewniccy, stanowili dość zwartą grupę, wspólnie podejmowali akcje prawne i stawali w urzędach¹⁶.

3. Prawa wybranieckie w XIX w.

Ostatnie regulacje prawne dotyczące wybraniectw w okresie I Rzeczypospolitej miały miejsce w latach 1776-1789. W 1776 r. celem wzmocnienia skarbu nakazano zlustrować poobsadzone łąki wybranieckie, natomiast na wolne łąki ustanowić 50-letnie kontrakty emfiteutyczne z prawem przedłużenia. Lustracje wykonano w latach 1777-1789¹⁷. Wtedy też miała miejsce lustracja łąk wybranieckich w dobrach kąkolewnickich.

Kolejne ustawy regulujące problemy wybraniectw wydawały już władze zaborcze. W 1808 r. Nadworna Kamera Austriacka uszczupliła znacznie prawa

¹⁴ APL O/Radzyń, KHK 202, Księga umów, s. 5 i in.; Zbiór dokumentów, Akt wiadomości publicznej, lit. F; por.: aneks nr 2.

¹⁵ Por.: J. Gerlach, op.cit., s. 223-229, pierwsze ograniczenia uprawnień wybrańców przyniosła dopiero konstytucja z 1768 r. zakazująca siedzącym na łąkach wybranieckich wyrobu alkoholu – *Encyklopedia Powszechna...*, t. 27, s. 981.

¹⁶ Uwaga ta nie dotyczy wymienionych w przywileju Augusta III wybrańców z Krynki i Trzebieszowa. Ci ostatni posiadali własne przywileje wybranieckie wydane przez Michała Korybuta i Jana III, i te dokumenty przedkładali władzom podczas lustracji w 1779 i 1809 r., oraz pierwotkowej regulacji hipotecznej dóbr Trzebieszów w 1826 r. Mimo, iż przywilej kąkolewnicki uwzględniał i potwierdzał także ich prawa wydaje się, że w ogóle o nim nie wiedzieli, patrz: A. Rogalski, *Wybrańcy z Trzebieszowa...*, s. 11, 17.

¹⁷ Por.: R. Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937, s. 261-262.

wybrańców zamieszkałych w obrębie Galicji Zachodniej. Władze austriackie uznały co prawda niewzruszalność dziedzicznej własności wieczystej wójtostw, sołtystw i wybraniectw pod warunkiem opłacania łańowego, pół-podymnego i innych obowiązujących wówczas podatków nadzwyczajnych. Definitywnie odjęto im jednak jakiegokolwiek z funkcjonujących jeszcze pozostałych uprawnień.

W okresie Księstwa Warszawskiego dekretami z 1809, 1810 i 1811 r. zaliczono łańowe do rzędu podatków stałych, utrzymując tym istniejące status quo¹⁸.

Ponownie problem wybraniectw wypląnął przy okazji wprowadzania na ziemiach polskich nowego systemu hipotecznego. Pierwiastkowa regulacja hipoteczna w województwie podlaskim odbyła się w 1826 r. Potomkowie wybrańców kąkolewnickich, jak wszyscy właściciele dóbr ziemskich, byli zobowiązani do udokumentowania swoich praw do tychże dóbr. 5 czerwca 1826 r. złożyli w kancelarii ziemiańskiej Trybunału siedleckiego przywilej Augusta III – podstawę prawną do posiadanych nieruchomości. Prowadzenie spraw hipotecznych zlecieli na mocy plenipotencji z 1 maja 1826 r. Józefowi Pękosławskiemu patronowi siedleckiego Trybunału Cywilnego¹⁹.

Ponieważ w 1808 r. pożar strawił kąkolewnicką plebanię wraz z przechowywanymi tam aktami metrykalnymi²⁰, potomkowie wybrańców nie mogli udowodnić swego pochodzenia od osób wymienianych w przywileju królewskim. Dla potrzeb regulacji hipotecznej sporządzono zatem *akt wiadomości publicznej*, w którym na podstawie ustnych relacji spisano kolejnych właścicieli gruntów wybranieckich poczynając od osób wymienionych w przywileju Augusta III²¹.

W trakcie trwania regulacji, Franciszek Raciborski, pełnomocnik skarbu państwa zakwestionował roszczenia sołtysów – wybrańców²². Podważył wiarygodność przywileju – według niego nie był on we właściwym czasie oblatowany do akt grodzkich (chodziło o istniejący w okresie staropolskim obowiązek oblaty dokumentu do właściwych ksiąg grodzkich w przeciągu roku od danej czynności prawnej), ani nie potwierdzony przez sejm. Twierdził też, że grunta wybranieckie nie są przedmiotem pierwiastkowej regulacji hipotecznej, a wybrańcy nigdy nie używali i nie używają praw, o które obecnie się upominają.

¹⁸ *Encyklopedia Powszechna...*, t. 27, s. 982.

¹⁹ APL O/Radzyń, KHK 202, Zbiór dokumentów, lit C.

²⁰ Tamże, Zbiór dokumentów, lit E.

²¹ Tamże, Zbiór dokumentów lit. F, Akt wiadomości publicznej, por.: Księga umów, s. 5.

²² O zbieżności pomiędzy pojęciem sołtysa i wybrańca patrz przypis nr 1 do Aneksu nr 1.

Plenipotent wybrańców, patron Pękosławski ripostował, iż wg dekretu Królewskiego z 12/24 stycznia 1826 r. każda osoba będąca właścicielem dóbr rządowych powinna zgłosić się do regulacji hipotecznej. Ponadto obowiązek wciągnięcia przywileju we właściwym czasie do odpowiednich ksiąg grodzkich dotyczył dóbr szlacheckich a nie chłopskich, zatem i ten zarzut Pękosławski uznał za gołosłowny. Zwierzchność Hipoteczna siedeckiego Trybunału przychyliła się jednak do zdania pełnomocnika skarbu i nie odnotowała praw sołtysów w wykazie hipotecznym. Sołtysi apelowali do Sądu Apelacyjnego Królestwa Polskiego. Ten uznał apelację i ponownie skierował sprawę do rozpatrzenia przez właściwą instancję sądową. Ostatecznie wyrokiem Trybunału Cywilnego gub. Mazowieckiej uznano prawa gruntowe sołtysów – wybrańców. Z racji posiadania dóbr rządowych mieli nadal płacić podatek łanowy.

W 1835 r. dobra kąkolewnickie, jako donacja, przeszły w ręce generała 8 dywizji piechoty wojsk rosyjskich Teodora Paniutyna. Pozostawały w rękach jego potomków aż do końca zaboru rosyjskiego. Zmiana właściciela nie wprowadziła zmian co do wysokości obciążeń. Sołtysi – wybrańcy dotychczas wnoszący podatki do kasy obwodowej, odtąd mieli je płacić nowemu właścicielowi²³.

W 1852 r. ukazała się ustawa Rady Administracyjnej regulująca niektóre kwestie praw gruntowych dawnych wybraniectw. Zdecydowano, że sołtysi oprócz łanowego powinni opłacać podymne z szarwarkiem i kontyngens liwerunkowy jak inni włościanie. Odtąd zezwolono też na tworzenie w posiadłościach sołtysich dowolnej liczby oddzielnych gospodarstw²⁴.

Dekret Komitetu Urządzającego z dn. 17/29 marca 1866 r. rozciągnął na posiadających grunta wybranieckie postanowienia *Ukazu o uwłaszczeniu włościan* z 1864 r. i uznał ich za uwłaszczonych na równi pozostałymi włościanami. Łanowe zostało zlikwidowane ostatecznie – od tego czasu sołtysi mieli płacić podatek gruntowy jak pozostali chłopię²⁵.

4. Przywilej Augusta III dla wybrańców ziemi łukowskiej

²³ APL O/Radzyń, KHK 202, zbiór dokumentów, Akt podawczy dóbr Kąkolewnica, lit. I.

²⁴ To ostatnie było – jak się wydaje – jedynie usankcjonowaniem istniejącej sytuacji. Ponadto ustawa przypominała, iż do zaciągania pożyczek pod wybraniectwa konieczne było uregulowanie gruntów w księgach hipotecznych, a na jakiegokolwiek zmiany własnościowe sołtysi musieli uzyskiwać zezwolenia urzędowe.

²⁵ *Encyklopedia Powszechna...*, t. 27, s. 982-983.

Dzieje dokumentu

Czy oprócz przywileju Augusta III wybrańcy z dzierżawy kąkolewnickiej posiadali przywileje wcześniejsze – nie wiadomo. Teoretycznie posiadanie przywileju królewskiego miało być nieodzownym warunkiem posiadania ładu wybranieckiego, lecz w praktyce zdarzało się, że wybrańcy takowego dokumentu nie posiadali²⁶. Podczas lustracji województwa lubelskiego A.D. 1661 wybrańcy z dzierżawy kąkolewnickiej nie stawili się przed lustratorami (nie stawiała się wówczas większość wybrańców województwie), a co za tym idzie nie mogli przedstawić ani przywilejów ani kwitów z służby wojskowej. Nieliczni z wybrańców innych królewszczyzn województwa lubelskiego, którzy przebywali wówczas na miejscu przywileje królewskie i zaświadczenia rotmistrzów posiadali. Wiemy skądinąd, iż wielu potomków wybrańców ziemi łukowskiej jeszcze na początku XIX w. dysponowało przywilejami królewskimi wystawianymi w XVII w.

W odróżnieniu do np. przywilejów trzebieszowskich wydanych dla wybrańców z jednej wsi przywilej Augusta III wydany został dla wybrańców ze wszystkich miejscowości terenu dzierżawy kąkolewnickiej, zatem oryginał dokumentu musiał być przechowywać w ręku jednej rodziny wybranieckiej w którejś z królewszczyzn tenuty. Nie wiadomo kto przechowywał przywilej, musiał to być niewątpliwie człowiek cieszący się poważaniem i zaufaniem pozostałych.

W 1772 r. wybrańcy z Żakowej Woli, Ruskiej Woli i Kąkolewnicy przedstawili oryginał przywileju do oblatacji w grodzie łukowskim. W 1806 roku Józef Kalasanty Szaniawski, regens łukowski wykonał z akt grodzkich ekstrakt przywileju prawdopodobnie na ich zlecenie, zatem możemy się domyślać, że oryginał dokumentu już nie istniał. Ekstrakt wykonany przez Szaniawskiego posłużył jako podstawa do wykonania kopii przez Ludwika Modrzewskiego i Marcina Mleczkę (rejenta i pisarza kancelarii ziemiańskiej Trybunału siedleckiego) w 1826 r.

B. Formularz przywileju

Przywilej Augusta III zawiera następujące formuły: intytulację, promulgację, narrację, dyspozycję, koroborację, datację oraz podpisy.

Intytulacja królewska zawiera następującą tytułaturę: „*Król Polski, Wielki Książę Litewski Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski,*

²⁶ J. Gerlach, op. cit., s. 205-207.

Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflandzki, Smoleński, Siewierski i Czernichowski a dziedziczny książę saski i elektor” oraz formułę dewocyjną: „z Bożej łaski”.

Potencjalny adresat promulgacji nie jest precyzyjnie określony („oznajmujemy niniejszym listem przywilejem naszym wszem, wobec i każdemu z osobna komu o tym wiedzieć należy”).

Narracja wskazuje jako inicjatorów wystawienia dokumentu wybrańców lub osób działających w ich imieniu („*supplikowano nam jest imieniem uczciwych wybrańców*”)²⁷

Dyspozycja zatwierdza wszelkie akty prawne dotyczące się tak samych wybrańców jak i posiadanych przez tych nieruchomości, przechodząc następnie do szczegółowego potwierdzenia praw własności i dóbr im służących. Wymienia się wszelkie rodzaje nieruchomości przynależące do łanu wybranieckiego: budynki, pola, role, zasiewki, ogrody, sady, łąki, pastwiska, gaje, zarośla, lasy, rzeki, strugi, strumienie, sadzawki. Dalej wyliczone są uprawnienia wybrańców: wolny połów ryb, bezpłatne mielenie zboża, wyrób alkoholu (piwa i gorzałki), utrzymywanie komorników oraz „*pożytków wszelkich wynajdowanie*”²⁸. Drugą część dyspozycji obu dokumentów stanowią zwolnienia wybrańców z rozmaitych obciążeń. Wymieniona jest hiberna, pogłówne, podymne, poborów, powinności na rzecz wojska – „*stanowisk, popasów, noclegów żołnierskich, stancji, podwód, chlebów i innych żywności*”; posług dworskich – „*wszelkich robocizn, pańszczyzn i posług dworskich, składek gromadzkich*”; dziesięcin kościelnych i „*innych jakimkolwiek imieniem nazwanych danin*”²⁹ warunkując jednak prawa

²⁷ Dla porównania narracja przywileju Michała Korybuta Wiśniowieckiego dla wybrańców trzebieszowskich odnotowuje jedynie baczenie króla na żołnierzy wybranieckich, bezpośrednią zaś przyczyną wystawienia przywileju ma być zachęta do dalszej (lepszey?) służby, a narracja dokumentu Jana III wskazuje na udział osób trzecich interweniujących na rzecz odbiorcy – dworzan i senatorów – A. Rogalski, op. cit., s. 21.

²⁸ Warto zauważyć, że w przywileju nie ma mowy o prawie wolnego wrębu, mimo iż na ogół wybrańcy prawo takowe otrzymywali. Możliwe, że określenie „*wynajdowanie wszelkich pożytków*” interpretowano szeroko umieszczając w nim domyślnie także prawo wolnego wrębu, Por.: J. Gerlach, op. cit., s. 205-226. Wspomniany wyżej przywilej trzebieszowski Jana III, zawiera nieco inny zestaw nieruchomości: „*grunta, budynki, role, ogrody, sady, sadzawki, łąki, pasieki, pastwiska polne i leśne*”, wśród praw zaś wybranieckich odnotowano: prawo wolnego wrębu, połowu ryb, wyrobu alkoholu i utrzymywania komorników. W dokumencie Michała I Korybuta zestaw dóbr wybranieckich jest nieco uboższy, natomiast wśród praw wybrańców wymienia dodatkowo „*wolne melko we młynie tamecznym*”.

²⁹ Przywilej Jana III niejako warunkując prawa wybranieckie od służby wojskowej („*...Tak jednak aby mianowani wzwyż wybrańcy(...) pacholka (...) pod urodzonym rotmistrzem*

wybrańskie od opłacania podatku na piechotę łanową („...*Także jednak aby zwyczajny na regiment łanikowy podatek punktualnie zawsze corocznie dwiema ratami wypłacali*”)³⁰. Końcówka dyspozycji wyraźnie podkreśla brak zależności wybrańców od starostów przy jednoczesnym zaznaczeniu praw królewskich i kościelnych („*od wszelkiego dworowi starościńskiemu posłuszeństwa i jemu się opłacenia całe [...] uwalniamy, prawa nasze królewskie i kościoła rzymskiego katolickiego w całości zachowując*”).

Koroboracja wymienia jako środki uwierzytelniające pieczęć koronną i własnoręczny podpis królewski.

Datacja składa się z elementu geograficznego i danych chronologicznych. Przywilej wystawiony został w Warszawie, jego dane chronologiczne są charakterystyczne dla staropolskiego modelu dyplomatycznego: potoczną polską nazwę miesiąca wpisano całym słowem, liczbę roczną zaś łacińskimi symbolami literowymi³¹. Dodatkowym potwierdzeniem poprawności daty rocznej jest informacja, o czternastym roku panowania wystawcy dokumentu. Pod datacją znajduje się dodatkowo adnotacja o zawartości dokumentu.

W oryginale odręczny podpis króla w brzmieniu łacińskim Augustus Rex umieszczony był zapewne w lewej dolnej części dokumentów. Dokument podpisany był także przez sekretarza Antoniego Sikorskiego³², sekretarza z adnotacją, że działo się to za urzędowania podkanclerzego Michała

województwa lubelskiego wyprawiali”), wlicza zwolnienia od podymnego, rogowego, podróży, dziesięcin pszczelnych, stacji, hiberny, chlebów i stanowisk wojskowych. Zaś przywilej Michała Korybuta nieco ogólniej przedstawia kwestię zwolnienia od zwykłych ~~powinności wymieniając~~ pobory, podymne, składki, daniny, robocizny i podróże, oraz – dokładniej – od powinności na rzecz wojska czyli „*żołnierskich pochodów, popisów, noclegów, chlebów*”.

³⁰ W XVIII w. definitywnie zamieniono obowiązek służby osobistej wybrańców na obowiązek podatkowy. Na mocy konstytucji z 1726 r., z każdego łanu wybrańskiego nakazano wpłacać corocznie do skarbu 100 złp. Pieniądze te miały być przeznaczone na nowoutworzony regiment piechoty cudzoziemskiego autoramentu, patrz: Tamże, s. 142, por.: R. Rybarski, op. cit., s. 262.

³¹ Por.: M. Trojanowska, *Dokument miejski lubelski od XIV do XVIII wieku. Studium dyplomatyczne*, Warszawa 1977, s. 33-34.

³² Antoni Sikorski był sekretarzem pieczęci koronnej większej, nobilitowany został w 1767 r., patrz: K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. VIII, s. 336.

Wodzickiego³³. Podpis sekretarza zakończony był zwrotem *mp* (*manu propria*), który miał potwierdzać jego własnoręczność.

*

Przy edycji dokumentu kierowano się wytycznymi zawartymi w *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.* wydanej we Wrocławiu w 1953 r. pod red. K. Lepszego i E. Chromińskiego. Z funkcjonujących w zbiorze dokumentów dóbr narodowych Kąkolewnicy dwóch kopii przywileju Augusta III za podstawę przyjęto kopię sporządzoną 5 czerwca 1826 r. z ekstraktu przywileju z ksiąg grodzkich łukowskich przez rejenta Ludwika Modrzewskiego. Kopia wykonana przez Marcina Mleczkę w miesiąc później została sporządzona na podstawie kopii Ludwika Modrzewskiego i jest z nią identyczna³⁴.

³³ Michał Wodzicki oficjał i dziekan katedralny krakowski, biskup przemyski, był podkanclerzym koronnym w latach 1746-1764, patrz: *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV – XVIII w.*, opr. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziela, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska, Kórnik 1992, s. 213.

³⁴ APL O/Radzyń, KHK 202, Zbiór dokumentów, lit D.

Aneks nr 1

Przywilej Augusta III dla wybrańców ziemi łukowskiej

Kopia, dla której podstawą był dokument oblatowany w księgach grodzkich łukowskich przechowywana jest w zbiorze dokumentów księgi hipotecznej dóbr narodowych ziemskich Kąkolewnica sygn. 202, (zespół Hipoteka w Radzynie Podlaskim), w Oddziale Terenowym Archiwum Państwowego w Lublinie w Radzynie Podlaskim. Kopia zawiera informację o oblatce przywileju uczynionej w dniu 14 lipca 1772 r., informację o sporządzeniu ekstraktu przez regensa łukowskiego Józefa Kalasantego Szaniawskiego 12 lipca 1806 r. oraz uwierzytelnienie kopii przez Ludwika Modrzewskiego rejenta Kancelarii Ziemiańskiej województwa podlaskiego w dniu 5 czerwca 1826 r., podpisane przez tegoż i Józefa Pękosławskiego.

Actum in curia regali łucoviensi, feria tertia in crastino festi sanctae Margarethae virginis et martyris videlicet die decima quarta juli anno domini millesimo septingentesimo septuagesimo secundo. Ad Officium et acta praesentia cast[rense] capit [aneali] Łucoviensia personaliter venientes honesti Michael Dołęgowski de bonis regalibus Żakowa Wola, Andreas Grabian et Laurentius Zaleski de bonis regalibus Kąkolewnica, Mathias Pękała olim honesti Andreae filius de bonis regalibus Ruskawol[a] sculteti¹, obtulerunt et ad acticandum eidem officio porrexerunt privilegium a Sacra Regia Maiestate eisdem offerentibus scultetis et alis serviens datum infra acticandum tenoris talis:

August Trzeci z Bożej łaski Król Polski, Wielki Książę Litewski etc., etc., etc., oznajmujemy tym listem, przywilejem naszym, wszem wobec i każdemu z osobna komu o tym wiedzieć należy, iż suplikowano nam jest imieniem uczciwych wybrańców we wsiach starostwa naszego łukowskiego w województwie lubelskim leżącego osiadłości swoje mających jako to: Michała Dołęgowskiego, Pawła, Antoniego i Tomasza Dąbrowskich łąn cały pod sobą mających we wsi Żakowej Woli, Mikołaja, Jędrzeja Grabianów, Wawrzyńca

¹ W źródłach bardzo często wybrańców nazywa się sołtysami (sculteti). Po wprowadzeniu formacji wybranieckiej z braku odpowiedniego terminu łacińskiego używano terminu scultetia z racji podobieństwa powinności wybrańców i dawnych sołtysów. Z biegiem czasu obie nazwy wymieszały się na tyle, iż niejednokrotnie trudno było określić czy w źródle chodzi o sołectwo czy o wybraniectwo, Por.: J. Gerlach, op. cit., s. 69.

Puszcza i Wawrzyńca Zaleskiego siedzących na łanie w Kąkolewnicy, Pawła, Macieja i Walentego Szydłowskich tudzież Jędrzeja Pękałów z bojara na łanie szydłowskim, Bartłomieja Dąbrowskiego, Kazimierza Szydłowskiego, Antoniego Kalinowskiego i Bartłomieja² na łanie kalinowskim osiadłych ze wsi Ruskiej Woli, Jakuba, Tomasza Ostapy, Aleksandra Nowik i Macieja Kolanka na łanie całym roli będących ze wsi Trzebieszowa, Macieja /hoc loco spatium/ na łanie osiadłego ze wsi Krynki, abyśmy ich przy prawach na pomienione grunta przodkom ich od najjaśniejszych antecessorów naszych nadanych zachować i zatrzymać raczyli.

Jakoż skłaniając się do pomienionej supliki pokornie do nas zanesionej, tak wzwyż wyrażonych szlachetnych i uczciwych wybrańców, jako też i ich sukcesorów przy rzeczonych^a prawach zachowujemy i zatrzymujemy niniejszym listem, przywilejem naszym. Mocą którego listu i zachowania naszego wzwyż wyrażeni wybrańcy i ich sukcesorowie pomienione ze wszystkimi budynkami, polami, rolami, zasiewkami, ogrodami, sadami, łąkami, pastwiskami, gajami, zaroślami, lasami, rzekami, strugami, strumieniami, sadzawkami, wolnym w tych wszystkich wodach ryb łowieniem, młynami, piwa i gorzałki na potrzebę swoją robieniem, pożytków wszelkich wynajdowaniem, komorników dla swojej posługi i pomocy trzymaniem, zgoła ze wszystkimi przynależnościami i przyległościami z dawna i teraz do tychże gruntów wybranieckich należącemi, aż do ostatniego życia swego kresu trzymać i zażywać będą. Obiecując to naszym i najjaśniejszych następców naszych imieniem, iż przez rzeczonych^b wybrańców i ich sukcesorów używania spokojnej posesji wspomnianych gruntów wybranieckich nie oddalimy ani oddalić nikomu nie pozwolimy, ale ich przy prawie i nadanych prawem koron [nym] wybrańcom wolnościach całe i nienaruszenie zachowamy, co i najjaśni [ejsi] następcy nasi uczynią.

Także jednak aby zwyczajny na regiment łanikowy podatek punktualnie zawsze corocznie dwiema ratami wypłacali – od innych wszelkich ciężarów i podatków jako od hiberny, pogłównego, podymnego, poborów, stanowisk, popasów, noclegów żołnierskich, stancji, podwód, chlebów i innych żywności i ekstorsji nienależących, także od wszelkich robocizn, pańszczyzn i posług dworskich, składek gromadzkich, dziesięcin i innych jakimkolwiek imieniem nazwanych danin i powinności zgoła od wszelkiego dworowi starościńskiemu posłuszeństwa i jemu się opłacenia całe i ich niniejszym listem, przywilejem naszym uwalniamy, prawa nasze królewskie i kościoła rzymskiego katolickiego

² Bartłomiej Tymozko, Por.: przypis nr 11

^a W tekście: *przy przerzeczonych*.

^b W tekście: *przerzeczonych*.

w całości zachowując. Na co się dla lepszej wiary ręką naszą podpisawszy pieczęć koronną przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie dnia XXVI miesiąca listopada roku pańskiego MDCCLVII panowania naszego XXIV roku.

Zachowanie wybrańców przy wybraniectwach we wsiach starostwa łukowskiego

Locus sigilli cancellariae regni Augustus Rex, Antoni Sikorski JKMc i pieczęci koronnej manu p[ro]pria pro cancellariatu illustrissimi excellentissimi et reverendissimi domini Michaelis comitis de Granów Wodzicki – –

Aneks nr 2

Wykaz wybrańców i osób korzystających z praw wybranieckich we wsiach Kąkolewnica, Ruska Wola i Żakowa Wola

Wykaz sporządzono na podstawie lustracji woj. lubelskiego z 1661 r., przywileju Augusta III z 1757 r., plenipotencji potomków wybrańców dóbr kąkolewnickich dla patrona Pękosławskiego z 1826 r., *aktu wiadomości publicznej* z 1826 r. oraz *Aktu podawczego dóbr Kąkolewnica* z 1840 r. Przy każdej z osób umieszczono datę roczną źródła, w którym ta figuruje. W wypadkach gdy dana osoba nie była odnotowana jako strona stojąca w urzędzie czy biorąca udział w akcji prawnej a jedynie wzmiankowana w źródle bez dodatkowych informacji (a co za tym idzie – trudno jest nawet stwierdzić czy jeszcze pozostawała wśród żyjących) podano jedynie hipotetyczne ramy jej życia.

Kąkolewnica

Gomółkowie

Łukasz Gomółka – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Tomasz Gomółka, syn Łukasza – 1826, 1840

Grabianowie

Mikołaj Grabian – 1757

Andrzej Grabian, brat Mikołaja – 1757, 1772

Szymon Grabian, s. Andrzeja – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Leon Grabian, s. Szymona – 1826, 1840

Jakub Grabian – 1840

Maciej Grabian, s. Andrzeja – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Adam Grabian, s. Macieja – 1826

Puszczowie

Wawrzyniec Puszcz – 1757

Franciszek Puszcz, s. Wawrzyńca – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Paweł Puszcz, s. Franciszka – 1826, 1840

Kazimierz Puszczyk, s. Franciszka – 1826, 1840

Zalescy

Wawrzyniec Zaleski – 1757, 1772

Ruska Wola

Dąbrowscy

Bartłomiej Dąbrowski 1757

Ludwik Dąbrowski, s. Bartłomieja – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Katarzyna z Dąbrowskich (córka Ludwika), zamężna z Mikołajem Pejzjo – 1826

Paweł Dąbrowski – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Jan Dąbrowski, s. Pawła – 1826

Kajetan Dąbrowski – 1840

Główniakowie

Karol Główniak z Marcinem Szydłowskim – 1840

Kalinowscy

Antoni Kalinowski 1757

Mateusz Kalinowski, s. Antoniego – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Wojciech Kalinowski, s. Mateusza – 1826

Andrzej Kalinowski – 1840

Kośmidrowie

Jan Kośmider – 1840

Pejziowie

Franciszek Pejzio – 1840

Pękałowie

Andrzej Pękała 1757

Maciej Pękała, s. Andrzeja – 1772

Marcin Pękała, s. Macieja – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Maciej Pękała, s. Marcina – 1826, 1840

Michał Pękała, s. Marcina – 1826, 1840

Szkoda

Marcin Szkoda – 1840

Szydłowscy

Paweł Szydłowski 1757

Kazimierz Szydłowski, s. Pawła – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Michał Szydłowski, s. Kazimierza – 1826, 1840

Maciej Szydłowski 1757

Walenty Szydłowski 1757

Adam Szydłowski, s. Walentego – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Maciej Szydłowski, s. Adama – 1826

Kazimierz Szydłowski 1757

Antoni Szydłowski, s. Kazimierza – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Jan Szydłowski, s. Antoniego – 1826, 1840

Tymozkowie (?Tymoszkowie?)

Bartłomiej Tymozko – 1757

Paweł Tymozko, s. Bartłomieja – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Kacper Tymozko, s. Pawła alias Kalinowski – 1826

Zabłoccy

Stanisław Zabłocki 1661

Żakowa Wola

Boraczyńscy

Bartłomiej Boraczyński, s. Sebastiana – 1826

Michał Boraczyński – 1840

Czabajowie

Adam Czabaj, s. Andrzeja – 1826, 1840

Dąbrowscy

N. Dąbrowski – 1661

Antoni Dąbrowski – 1757

Paweł Dąbrowski, s. Antoniego – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Tomasz Dąbrowski – 1757

Jakub Dąbrowski, s. Tomasza – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Mikołaj Dąbrowski, s. Antoniego – 1788, 1822, 1840

Paweł Dąbrowski – 1757

Wojciech Dąbrowski, s. Pawła – druga połowa XVIII – początek XIX w.

Feliks Dąbrowski, s. Wojciecha – 1826

Maciej Dąbrowski – 1840

Dołęgowscy

Michał Dołęgowski 1757, 1772

Marcin Dołęgowski, s. Michała – druga połowa XVIII – początek XIX w.